

GECSE GÉZA

BIRODALMI ÁLDOZATOK – ÁLDOZATBIRODALMAK

Egy dokumentumfilm jeleneteiből

Mit jelent a birodalmi fenyegetettség? Mennyiben áldozatok nemcsak az elnyomottak, hanem az elnyomó hatalom képviselői is? Mit jelent ez ma? Másként fogalmazva: mennyiben érvényes mindaz, amiről úgy gondoltuk, hogy immár a múlté? Nyilván más válaszok születnek e kérdésekre a szovjet birodalom egykori központjában, Oroszországban, mint a Szovjetunió egyik volt tagköztársaságában, Észtországban vagy Moszkva egykori szövetségi rendszerének formálisan független országában, például Magyarországon. Eltérő a tapasztalatunk erről a letűnt, de ma is velünk, bennünk élő világról, s vannak közöttünk olyanok, akik ezt másoknál jobban tudják megjeleníteni.

Ezért voltunk filmet forgatni a Berlinben és Moszkvában alkotó orosz Vlagyimir Szorokinnál, mint ahogy jártunk Jankovics Marcell budapesti, továbbá az észti Hardo Aasmäe és Juku-Kalle Raid tallinni otthonában is. Sőt Jankovics Marcellt és Vlagyimir Szorokint az A 38 hajón sok más mellett a birodalmi áldozatokról együtt is sikerült megkérdeznünk 2014 novemberében Budapesten. Az ötletet egy korábbi, 2009-es varsói történészkonferencia adta, ahol meghívott előadóként magam is részt vettem. Ezt a rendezvényt szervezték ugyanezzel a címmel, ahol a különböző országokból érkező kutatók az orosz és a szovjet birodalmi múlt máig ható kérdéseit vizsgálták.

■ Hardo Aasmäe észti geográfusról, Tallinn egykori főpolgármesteréről, jövőkutatóról akkor még nem tudtuk, hogy 2014 december utolsó napjaiban a saját otthonának a közvetlen közelében, egy szerencsétlen véletlen lépcsőházi baleset következtében meg fog halni. 2014 nyári beszélgetésünk során Tallinn rendszerváltás korabeli polgármestere elmondta, hogy szerinte az orosz nép ugyanúgy áldozatnak tekinthető, mint az észtek. Az oroszok többsége úgy gon-

Az ötletet egy korábbi,
2009-es varsói
történészkonferencia
adta...

dolta, hogy a nagyhatalmiság oltárán hozott áldozat kifizetődő. Hardóék azonban biztosak voltak benne, hogy a rendszer nem éri meg azt az áldozatot, amit az oroszok szerint *igen*. Még ma is sokan gondolják közöttük úgy, hogy a birodalom érdekében hozott áldozat hosszú távon *kifizetődő*.

Juku-Kalle Raid észt főszerkesztő és politikus egy másik generáció képviselője, hiszen konzervatív punk költőként huszonöt éve még egészen fiatalon járt Kijevben, ahol akkor szájba vágták. Máig nem pótolta akkor kivert fogait, mivel úgy gondolja, hogy ez is személyes történelme része.

„Optimista vagyok – állítja az észt punk költő –, hiszen tíz évvel ezelőtt rosszabb volt a helyzet, mint most. És minden évvel, minden választással egyre javul a helyzet. A régieknek már senki sem hisz, és mind kevésbé kíváncsiak rájuk az emberek. Éljenek csak szép nyugodtan, és haljanak is meg békésen!”

Vlagyimir Szorokint ugyan Magyarországon és többnyire Oroszországban is íróként ismerik, de nem így indult. Azon kevés orosz író közé tartozik, akik fiatal koruk óta utálták a Szovjetuniót. Pályáját eredetileg képzőművészként kezdte: „Az 1970-es évek közepétől a moszkvai művészeti underground soraiban találtam magam, ahol az emberek szoc-arttal foglalatostkodtak. Ez durván a pop-art a szovjet ideológiai klisén. Számunkra, művészek számára akkor ez egy kortynyi ózont jelentett.”

A többiektől eltérően, Jankovics Marcell filmrendező az ötvenes éveket, így 1956-ot is meg- és átélte. Budai lakásában felkeresve ennek nyomairól kérdeztük: „Én nem látom az optimizmust az én életművemben, és optimistának sem tartom magam, viszont a küzdés a felszínen tart. Nem tudok annál lehangolóbbat, mint amikor a Sysyphus a követ a hegy tetejére tolva célba ér, de nincs mit csinálni, le kell menni, és újra kell kezdeni egy új kővel. Az sem optimista, hogy a szobrász kifaragja a szobrot, mert belehal. És a Tragédia azért a leglehangolóbb, mert az emberiség pusztulásáról és a kilátástalan jövőről szól, amit egyedül a hiányzó küzdelem enyhítene.”

Vlagyimir Szorokin pályája az 1970-es években képzőművészként indult, igazán komolyan irodalommal csak később kezdett el foglalkozni. Első regénye 1985-ben Párizsban, majd hazájában 1989-ben jelenhetett meg. Oroszországban ezért csak az 1990-es években tudott népszerűvé válni. Magyarországon csupán tíz esztendeje olvashatók anyanyelvünkre fordítva a könyvei. Szorokin a birodalmakkal nemcsak tematikusan, hanem gondolkodásmódként minden eddig élt orosz írónál behatóbban foglalkozik, megmutatva annak brutalitását, a képződményt éltető agressziót.

Vlagyimir Szorokin:

„Az igazat megvallva, engem nem is annyira a birodalmak, pontosabban nem a hagyományos impériumok, hanem azoknak a huszadik században feltűnő totalitárius kvázibirodalmi változatai érdekelnek. Az egész huszadik század legjellemzőbb sajátossága a totalitárius kvázibirodalmak megjelenése. Formai jegyeik alapján mind a Szovjetunió, mind a Harmadik Birodalom impériumok voltak ugyan, ám ideológiai alkotóelemeik egymástól különböztek. A hagyományos birodalmaknak, amelyeknek a környező területek meghódításán és a hatalom megtartásán kívül nem volt más céljuk, a Szovjet Szövetségi Köztársaságok Szövetségét a kommunista ideológia uralmának és az újfajta szovjet ember kialakításának a szándéka vezette. A Harmadik Birodalmat viszont a Blut und Boden:

a vérközösség, vagyis a faj tisztaságának igénye. A totalitárius birodalmak elvadult rovarként érdekeltek, tisztán zoológiai szempontból. Ráadásul én egy olyan totalitárius rezsimben születtem, amelynek fő jellemvonása, hogy mindenre igényt formált. Míg Hitler Németországában a magántulajdon árnyékába az ember a rezsim elől némiképp vissza tudott húzódni – mondjuk a saját virágüzletébe –, addig a Szovjetunióban erre nem volt lehetőség, mivel mindent áthatott az ideológia kegyetlen fénye. A Szovjetunió fenomenális tünemény: semmi hozzá hasonlót nem találunk a világon. Ez az ún. vörös projekt a történelemben elsőként osztotta két részre a földgolyót. A szovjet Keletre és a kapitalista Nyugatra. [...] Húszévesen, 1975-ben lettem a moszkvai underground része. Ekkor még nem volt számottevő irodalmi tevékenységem. A művészek, költők és írók körébe kerülve azon gondolkodtam, én inkább festőművész leszek. Az egyetemen közben ugyan elvégeztem a kőolajbányász mérnöki szakot, de e szakmában soha nem dolgoztam. A festészet és a grafika szerelmeseként hamarosan abból tartottam el a családomat, hogy mások könyveit illusztrálom. És annak ellenére, hogy a hetvenes években a sztálini időszakot már messze magunk mögött tudhattuk, mindenki szabályosan rettegett. A legfőbb gondolatunk az volt, nehogy idegen, rosszindulatú ember, vagyis besúgó kerüljön közénk.”

Juku-Kalle Raid költő, író, műfordító. Tíz évig dolgozott az Észt Televízióban. A Keskus folyóirat főszerkesztő laptulajdonosa és politikus. 2014 tavaszáig parlamenti képviselő, azóta az észt főváros, Tallinn városi tanácsának tagja, aki szerint nemcsak a kis népek voltak a Szovjetunió áldozatai.

Juku-Kalle Raid:

„A birodalom főként a gondolkodásunkat köti meg. Sokak fejében ma is ott van! Az észtek mint kis nép természetesen a szovjet birodalom valódi áldozatai. Az orosz nyelven beszélő és író emberek közül viszont szintúgy óriási tömegeket deportáltak. Nagyon nehéz kiszámítani, hogy valójában ki szenvedett többet. Ami a magyarokat illeti, az önök esetében a helyzet azért más, mert maguk Európa szívében laktak. Olyan szovjet megszállás, mint nálunk Észtországban, önöknél soha nem volt. Ráadásul, mivel jól ismerjük az önök történelmét, tudjuk, hogy a magyarok Ausztria–Magyarországon korábban egy nagyhatalomhoz tartoztak. Ezt megelőzően pedig, például a középkorban, sikerült megállítaniuk a tatárokat. El lehet persze játszani azzal a gondolattal, hogy mi történt volna Európával, ha a magyarok nem állnak akkor helyt a tatárjárás idején, de nincs értelme. Ezzel is csak azt kívántam érzékeltetni, hogy egészen más helyzetben voltak már akkor is, mint mi, észtek.”

Jankovics Marcellt rajzfilmjei tették közkedvelté, de emellett évente jelenik meg kötete jelképeinkről, szimbólumainkról. Igazi sikertörténet – még akkor is, ha ő másként látja nemcsak a saját pályáját, hanem a magyar történelmet is.

Jankovics Marcell:

„’56-ot nem csinálta több mint százezer ember egy tízmilliós országban. Még 1848–49-ben is legfeljebb száz-kétszázezer ember. Az 1956-os forradalom megítélése pedig azért egy különlegesen nehéz eset, mert mindössze két hétig tartott. Pontosan azért, mert nem tudta kifutni magát, ezért tudott ennyire kristálytisztának maradni. Leszámítva, mert azért voltak benne csöcselék-megnyilvánulá-

sok is, amikor szinte az utcán téptek szét embereket. A francia forradalmat is több esemény összetevőjéből lehet megfogalmazni utólag. Nekem a végeredmény a bolsevik minta. A filmben azért megy folyamatosan a nyaktilló, mert egy idő után a forradalom vérszagúvá válik, teljesen eluralkodik a terror, ahogy azt is tudni lehet, hogy azok a szempontok játszanak szerepet, amelyek korábban az inkvizíciónál. Följelentem a szomszédomat, mert neki van pénze, míg nekem nincs. Én a francia forradalmat borzalmasnak látom, és a franciák nem is szeretnek engem ezért, már azok, akik látták közülük ezt az epizódot. A világ ugyanis azóta indult el a lejtőn. Minden szinten érezni olyan típusú átváltozást, ami egy nagyon elnyújtott, lassú világvége folyamat. Tehát ez a fölforgatni, állandóan pusztítani, rombolni, kivágni a fát, eltaposni a varangyot meg betörni az ablakokat, ezt nem bírom! Építkezni kellene, és kisfiú koromban is ez történt, amikor visszajöttem Budapestre. Ugye, 1945-ben voltam majdnem négyéves. A hazatértünkkor augusztusban kellett látnom azt a szétlőtt várost, és ugyanez megisméltődött '56-ban, amikor ripityára lóttek mindent. És faluhelyen is állandóan azt látom, hogy rombolódik a világ, a rombolás marad meg, miközben az építkezés nyoma nem. Az agyamból sem tud kimosódni mindaz a sérelem, ami engem a Kádár-korszakban ért, miközben sikeres embernek tartanak. Erre humorral úgy szoktam reagálni, hogyha mindazt megcsinálhattam volna, amit nem csinálhattam meg, akkor nem csinálhattam volna meg azt, amit megcsináltam. Tehát engem terelt a Kádár-korszak azzal, hogy mire adott lehetőséget és mire nem. Vagyis én nem úgy születtem meg, mint a folyó, hogy én mostam ki a medremet, hanem, mielőtt még odaértem volna, ott volt a vezető árok, abba terelődött a folyadék. Ha az ember így éli meg a saját karrierjét, akkor megmaradnak azok a fekete pöttyök, amiket a saját múltjában lát.”

Vlagyimir Szorokin Tokióban másfél évet, Párizsban tíz napot töltött, de annak, hogy 2012-ben lakást vásárolt Berlinben, és azóta a német fővárosban főként festészettel foglalkozik, alapos oka van:

„Sokáig tudok Berlinről beszélni, mivel ez a kedvenc európai települesem. Az első olyan nyugati város, amellyel a vasfüggöny mögött 1988-ban megismerkedhettem, nem is Berlin, hanem kifejezetten Nyugat-Berlin volt. Egyfajta kulturális csere bontakozott ki akkoriban. A moszkvai underground Nyugat-Berlint vette célba, hogy ott kiállíthassa műveit, illetve megismertethesse költészetét. A fiatal német művészek pedig Moszkvába utaztak bemutatkozni. Életemben ekkor kerültem először Nyugat-Berlinbe, pontosabban annak Charlottenburg-i kerületébe, ahol most lakást is vásároltam, mivel a várost akkor nagyon megkedveltem. Nagyon kényelmes és jó itt élni, mind kulturális, mind hétköznapi értelemben, például harmadannyiba kerül minden, mint Moszkvában, ahol azért még mindig több időt töltök el, mint itt. Berlinben jobban megy a festészet, míg Moszkvában az irodalom. Engem is meglepett, hogy legutóbbi regényem, a *Tellúria* megjelenését követően elment a kedvem az írástól. Ez bárkivel előfordulhat, egyszerűen nincs kedved tollat ragadni. Csaknem harmincöt év elteltével viszont Berlinben ismét kedvet kaptam a festészethez, ami szintén Berlin titkai közé tartozik! Elhatároztam, hogy *Új antropológia* címmel egy tizenkét részből álló sorozatot alkotok itt meg, amelynek minden darabja méretes és különleges, sajátos stílusú lesz. E tizenkét részből álló sorozat nagyobbik része már elkészült, be szeretném fejezni, és ki szeretném állítani. A kép, amit mellettem

lát, egyike ennek a sorozatnak, és egy olyan jelenséget ábrázol, amelynek elnevezése: Diskurzus az új emberről. A mamutra ugyan hasonlít, de valójában nem állat, hanem úgynevezett zoomorf, amely olyan dolgokat tud, amelyekről nekünk, embereknek fogalmunk sincs.”

Vlagyimir Szorokin nem titkolja, hogy ma már nem kedveli annyira Moszkvát, mint néhány évtizede.

„Valójában nem Moszkvában, hanem annak elővárosában, Vnukovóban, az egyik moszkvai repülőtér mellett élek. Moszkva, sajnos, az utóbbi három évtizedben végérvényesen elvesztette arcát. Ez nem város, hanem egyfajta állam az államban, ahol csak a csinovnyikok, a banditák és a bankautomaták érzik jól magukat.

Moszkva mintegy kivetett magából, amit én egyébként nem is sajnálok különösebben, aminek a politikához egyébként nincs köze. Amikor a politika miatt éreztem benne pocsékul magam, az az 1980-as évek első fele volt, a moszkvai underground számára a legnehezebb időszak. Ekkor ugyanis, amikor Andropovot választották meg főtitkárnak, a KGB elnöke a Kijevből Moszkvába helyezett Fedorcuk lett, aki ott már a nacionalistáktól kezdve az ellenzékiekig – mindenkit lecsukott. Következett Moszkva. Utólag visszatekintve, mindannyiunk számára meglepő, hogy addig viszonylag békén hagytak bennünket. Fedorcuk hivatalba iktatása után azonban elkezdődtek a házkutatások, és például a fiatalokból álló MUHOMOR-csoport tagjait nem zárták ugyan börtönbe, viszont valamennyiüket behívták katonának. Ekkoriban került nyomdába Nyugaton első regényem, a *Búcsú a sortól*. Megneszelték, hogy Párizsban várható a megjelenése, de a részletekkel nem voltak tisztában, belőlem pedig nem tudtak semmit sem kiszedni. Szerencsémre, mire megjelent, beköszöntött a peresztrojka, és így végül békén hagytak. Egyébként más volt ellenzékiek lenni Moszkvában, mint mondjuk Tallinnban. A szovjet időkben mi Moszkvából azért jártunk például pont Észtországba nyaralni, mert éreztük, hogy ott Európában vagyunk. Az emberek tekintete többet árul el a szavaknál, és számomra soha nem volt titok, hogy mi, az oroszok a Baltikumban megszállók voltunk.

Berlin legfőbb előnye, hogy itt bővelkedünk a térben. Az is fontos, hogy itt a tér nem agresszív, mint például Moszkvában. Számomra a szobrok többnyire közömbösek, de az Adenauer kancellár szobra például azért csodálatos, mert emberléptékű. Vasból van ugyan, de a járókelőknél nem magasabb, és az emberek közötti Adenauernél ennek azért van jelentősége, mert ő az a személy, aki segített a németeknek eltemetni a náci múltat. Sajnos Oroszországban nem született ilyen politikus. Ezért nem tudok eléggé irigykedni a németekre, mert nekik volt egy Adenauerük! Aki segített nekik betemetni az ocsmány múltat. Egyébként nem tagadhatjuk le, hogy nálunk a rendszer Gorbacsov hatalomra jutása után alakult át, aki egészen más ember volt, mint többi elődje, és céljával az emberarcú szocializmus megvalósítását tűzte ki. Ez a program legalább huszonöt évet késett, ami a Szovjetunió számára aztán a szomorú véghez, a normális emberek számára pedig a boldogsághoz vezetett! Számomra ennek a folyamatnak a legfontosabb állomása egyébként a vasfüggöny megszűnése volt, amikor megnyílt az utazás lehetősége, amit mindannyian ki is használtunk. Mindez legalább annyira felejthetetlen, mint 1991 augusztusa, amikor senki sem hitte, hogy a szovjethatalom három nap alatt fog összeomlani. Tagadhatatlan, hogy ez példát-

lan eufóriát váltott ki! Ott voltam a Fehér Háznál, és akkor is, amikor szétszedték a CSEKA vezetőjének, Dzerzsinszkijnek a szobrát. Amelyet persze – mint ahogy azt később meg is írtam sokkal jobb lett volna, ha a forradalmi tömeg nem csupán ledönt, hanem szét is veri, és a darabjait pedig széthordja! Ugyanaz történt ugyanis ekkor, mint amiről Brodskij 1968-ban írt: Sztálin, akit Brodskij Dzsugasviként emlegetett – konzervdobozba került. A KGB szimbólumát és szellemét így tulajdonképpen konzerválták. Pedig mindent, ami szovjet, ugyanúgy kellett volna nálunk is elpusztítani, ahogy azt Németországban a náciizmussal 1946 után tették, vagyis szépen el kellett volna temetni. Sajnos nálunk az úgynevezett jelcini forradalom bársonyos volt. Csupán hatalomváltás történt Oroszországban, nem pedig valódi politikai, mentális és etikai rendszerváltás! A szovjet ideológiai hullát valójában nem temették el, hanem csak félresöpörték a sarokba, fűrészpórral behintették, azt hitték, hogy elrohad magától. Kiderült, hogy nem, és tanúi lehetünk most annak, ahogy zombiként feltápászkodott. Ennek köszönhető, hogy Európában éppen kiobbantott egy szörnyű háborút.”

Bár Jelcin rendszere alapvetően demokratikus volt, anyagi értelemben talán még Gorbacsov éveinél is rosszabb időszakot hozott. Tartós növekedési pályára Oroszország csak Vlagyimir Putyin hatalomra jutása óta került.

„Tudja, ez valójában egy mítosz. A putyini gazdaság motorját ugyanis az 1990-es években már megalkották. Putyinnak annyi szerencséje volt, hogy a nyersolaj világpiaci ára felszökött, és ennek következtében Nyugatról valutafolyam zúdult Oroszországra. Az úgynevezett putyini stabilitás ennek köszönhető. Enélkül ő nem tudott volna hatalmon maradni sokáig. És az, hogy Gorbacsov idején a gazdasági helyzet jobb lett volna, azt sem állítanám. Néhány városunkban még az is előfordult, hogy jegyrendszert vezettek be. Élénken él bennem, hogy 1990-ben Németországból hazatérve üres üzletet találtam Moszkvában. 1991 tavaszát követően viszont Oroszországban ilyesmi már nem fordult elő.”

Hardo Aasmäe geográfus, Tallinn egykori főpolgármestere, jövőkutató, az észt enciklopédia szerkesztője, az Észt Római Klub elnöke, Tallinn rendszerváltó első polgármestere szerint Észtországban komoly gazdasági reformokra 1986-ban került sor. Az Észt Népfrent vezetőjeként, Tallinn főpolgármestereként Hardo Aasmäe a Tbiliszi Cselekmények Kivizsgálására Alakult Parlamenti Bizottság elnökhelyettese is volt, amelynek a feladata a nyolcvanas évek legvégén a grúz fővárosban történt vérengzések részletes feltárása volt. A bizottság elnökének Szobcsakot, Szentpétervár akkori polgármesterét tették meg. Ezenkívül Hardo Aasmäe 1991-ben az észtországi KGB felszámolására alakult bizottság elnökeként is komoly munkát végzett.

Hardo Aasmäe:

„Polgármesterré választásom után talán egy hónappal egy csodaszép napon felhívott Jurij Pavlovics Belov, aki akkor a tallinni szovjet helyőrség parancsnoka volt. Az Észt Népfrent vezetőjeként én akkor Moszkva szemében egy régi vágású, százszázalékos észt nacionalista voltam. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a szovjet helyőrségnek megvoltak a maga gondjai Tallinnban. Felhívtak tehát, hogy mit szólnék, ha az admirális találkozna velem. Miért ne? – válaszoltam. Aztán megkérdezték, hogy a helyettesét is magával hozhatja-e? Termé-

szetesen, hozzá csak! – mondtam. Mikor jöjjünk a polgármesteri hivatalba? – kérdezték. De miért a polgármesteri hivatalba? – kérdeztem, ha terített asztal mellett is megbeszélhetünk mindent valamelyik tallinni belvárosi vendéglőben. De akkor – ezek szerint – civilben kellene találkozoznunk, ugye? – szólt a kérdés. Miért kellene civilben? Szerintem nyugodtan jöjjenek csak egyenruhában – válaszoltam. A tallinni óváros egyik vendéglőjében ennek megfelelően hamarosan találkoztunk, és mivel én geográfusként fiatalon az egész Szovjetuniót bejártam, amikor szóba került, hogy melyik városból érkeztek, miután nem volt olyan hely, ahol ne lettem volna, konyak és vodka mellett kellemesen el tudtunk beszélgetni. Sőt ekkor már keményvalutáért lehetett másfajta márkás nyugati italt is kapni, és én ebből is rendeltem nekik. A két admirális közül az egyik kisvártatva megszólalt: – Mi az önök fogalmai szerint itt megszállók vagyunk. Mit fog mondani a kollégáinak, hogy ön a megszálló erők vezetőjével baráti ebéden vett részt, ráadásul az önök számlájára? Erre én azt válaszoltam, hogy a berlini főpolgármester minden hónapban legalább egyszer vendégül látja az amerikai megszálló erők parancsnokát, ami teljesen természetes. De maguk hogyan fogják megmagyarázni a saját vezetőiknek, hogy nyilvános helyen ittak egy helyi nacionalista vezetővel? – kérdeztem. Amire a válasz a következő volt: mi azt fogjuk mondani, hogy üzleti tárgyalásokat kezdeményeztünk a peresztrojka során frissen megválasztott helyi hatóságokkal.”

Juku-Kalle Raid 2014 nyarán negyvenedik születésnapját Tallinn egyik volt híres börtönében, a Patareiben ünnepelte.

Juku-Kalle Raid:

„Július 28-án történt mindez, de az épület, ahol az ünnepség zajlott, eredetileg nem volt börtön. Eredetileg kikötői erődnek épült. Csak később létesítettek a területén fogházat, de már régóta megszűnt annak lenni. Ma kulturális létesítmény, s nekem a hely maga tetszik. Ráadásul rengeteg barátom van, akiket politikai okokból éppen oda csuktak be. Ha arra járnak, megtekintik azokat a cellákat, ahol raboskodtak, de ma már senki sem szomorkodik, mivel az élet arra tanított meg bennünket, hogy tekintetünket a jövő és ne a múlt felé fordítsuk. Amikor ezen a napon negyvenéves lettem, mindannyian táncoltunk és mulattunk ennek az egykori várnak a területén, mivel szerintem, de sokan közülünk mások is úgy gondolják, hogy az a legfontosabb, hogy ne rágódjunk különösebben azon, áldozatai voltunk-e egy rezsimnek, hanem tudjuk be a történelmet annak, ami volt, és éljük az életünket bölcsebben, jobban, mint ahogy azt a szüleinknek sikerült.”

Juku-Kalle Raidnak több olyan műve van, amely oroszul jelent meg.

„Túl sok művem nem jelent meg oroszul, de ezek szerkesztője kivétel nélkül minden esetben a feleségem volt, aki tiszta orosz. Ami azt jelenti, hogy ma már beszél észtil is, de ezt a nyelvet csak húszéves korában tanulta meg, és addig egy szót sem tudott, bár itt, Észtországbán született.

Amikor oroszul verset vagy prózát írok, akkor általában ő javítja ki, szerkeszti meg, és írja át, mert amikor oroszul írok, akkor akadnak hibáim. Tapasztalatom szerint van, amit oroszul, és van, amit észtil könnyebb kifejezni.

És ennek nem mond ellent az, hogy valaki észtil gondolkodik. Attól még előfordulhat, hogy valamit oroszul tud pontosabban kifejezni, és persze ez fordítva is igaz.”

Juku-Kalle Raid performanszairól is híres Észtországban. Mekkora szerepet játszik ez a fajta kifejezési forma az életében?

„Valójában utálok a performanszot mint kifejezést. Amikor a Pussy Riotékat Oroszországban bebörtönözték, mi transzparenszekkel kivonultunk, amelyekre felírtuk, hogy *Szabad világot! Engedjétek szabadon Pussy Riotékat!* Ez maga szerep performansz volt? Mert a mi számunkra – egyáltalán nem! Mi ezzel csak azt akartuk kifejezni, hogy ne zárjanak börtönbe valakiket azért, ha kifejezik, amit gondolnak.”

Jankovics Marcell:

„Nem tekintem magam áldozatnak. Én egy rendkívül szerencsés ember vagyok, és mondom, azt az életművet is vállalom, ami kicsit becsatornázásosan zajlott, jóval a rendszerváltás után. Én nem áldozatnak érzem magam, hanem olyanoknak, aki legyőzte azokat a helyzeteket, amiket le kellett győzni, és ha mindent össze akarok kötni, akkor, ugye, elfogadtam ezt a rám aggatott szerepet a *János Vitézzel*, mert addig nem ez volt. A *János Vitéz*nél történt meg, hogy azt mondták: Marci ugyan, kit érdekel a magyar népművészet. 1971-ben ismerkedtem meg a feleségemmel. 1971-ig voltam tobzódó fiatal. Ha valamit, akkor azt, hogy megvan a harminckét fogam, hogy nem hullik a hajam, hogy nincs ősz hajszálam, a szakállam sajnos korán kezdett őszülni, a Kossuth-díjnál már majdnem mákos tészta volt, és akkor még csak harmincnyolc éves voltam. Szerencsés ember vagyok, hogy mi mindent megértem! Apám, anyám, apósom úgy halt meg, hogy nem érték meg a rendszerváltozást, és azt hitték, hogy ez mindig így marad. Megértem a napfogyatkozást, és szerintem még sok mindent meg fogok érni, legalábbis remélem, mert ettől érdekes az életem. Személyes szempontból én hihetetlen gazdag életet élhetek, csak ez az országnak nem jó. Tehát persze hogy óriási dolog volt számomra ’88-’89-ben, mert – ahogy az összes mondatomból kiderül – én gyanakvó vagyok. Először is azt láttam, hogy abban az időben az összes jobboldali pártot kítőntték besúgókkal meg küldött emberekkel. Ki is derült róluk annak rendje módja szerint. Aztán jöttek fiatalok, akik kimenthetik ebből a bizonyos átmenteti zűrzavarból az országot – akiknek ugyan a felmenői között szintén párttitkárok bőven voltak, de mégis egy másik nemzedék –, és bízunk abban, hogy az apák és fiúk közötti ellentét alapon sikerül egy új irányt adni. A tulajdonnak is óriási szerepe van, ez még nem változtatta meg a magyarokat. Az, hogy elvették tőlük a tulajdont, mondjuk ’47-től folyamatosan, ezzel a legfontosabb kapaszkodót a környezethez, a világhoz, a hazához vették el tőlük.

Nagyon vacak volt az ifjúkorom addig, ameddig nem lettem önálló kereső ember, illetőleg nem jutottam be a Pannónia Filmstúdióba. De ezért olyan értelemben mindig szabad maradtam, hogy amikor azt mondták nekem, „Jankovics elvtárs, lépj be a pártba!”, azt tudtam rávágni, kacagva: „Ti bolondok vagytok? Eszem ágában sincs!” Itt, ugye a rendszerváltás előtt, az 1980-as évek elejétől, nálunk volt egy szalon, minden hónap első szombatján reggel kint állt egy rendőrautó, benne aludtak a rendőrök, úgy mentek el reggel, hajnalban a barátaim, hogy azt énekeltek: „*Magyar honvéd sétál az erdőbe, jön a Sztalin, tanácsot kér*

tőle. *Jól van Sztalin, adok egy tanácsot, b...meg a sarlót, meg a kalapácsot!*” Ezt énekelték, mindig így mentek el, zengett az utca végén is, és soha semmi bajunk nem lett! Tudom, hogy kik voltak a besúgók, akik nálam voltak. Mind a két általam azonosított besúgó halott már, de a nevüket akkor se mondom ki. Én belül attól voltam tulajdonképpen szabad, hogy nem éreztem sohase teherfételnek, hogy nekem el kéne vállalnom valamit. Azt mondta nekem a főnököm, amikor megkaptam a Kossuth-díjat, hogy: „Tudod, azért ezt nem ingyen adták? Mostantól kezdve neked feladatod lesz, ki kell állnod a döntések mellett.” Mondom: „*Nem azért kaptam, amit eddig csináltam, hanem eljövendő cselekedeteimért kaptam?*” Soha nem kért tőlem semmit ezután.

Volt egy lapos szikla bent ebben a rézsűben, és az apám, fölfedezte ezt, amikor egyszer ment a villamoshoz, mert az Attila utcában laktunk, ezért lesétált a villamosig, fölfedezte, hogy egy nyárfácska bújik ki ebből. És az iskolába értem jött, elhozott ide, és azt mondja: nézd meg ezt a nyárfácskát, széttépte a sziklát, meg volt hasadva a kő, és abból jött ki. Ez nekem annyira megtetszett, hogy azt mondtam, ez az én életfám, mert ebben van erő, megint a küzdelem a fő téma, és a faramuci az volt, hogy ez Budapest egyik híres fája lett. Volt egy *Budapest* című folyóirat, és a *Budapest* folyóiratban ezt a híres fák között tartották számon, egy nyárfa, ami iszonyatosan magas volt, hiszen harminc méternyire nőtt.”

Szorokinnal Berlin charlottenburgi kerületében az itt található palota kertjébe is ellátogattunk.

Vlagyimir Szorokin:

„Íme, az én régi barátom! Régi és megbízható! Télen, amikor a *Tellúria* című regényemen dolgoztam, ettől a fától kértem erőt, hogy jól meg tudjam írni, mivel szerkezetét tekintve a *Tellúria* összetett, ahogy Európa jövője is, amiről a könyv szól.

Nagyon szeretem a fákat. Talán azért is, mert nagyapám erdész volt. Van mit a fáktól tanulnunk. Nem kérdezősködnek, képesek túrni, és ami a legfontosabb, nyugodtan nőnek. Vagyis nem sietnek sehová, és mi emberek ezért példát vehetünk róluk. Ettől az óriástól például nagyon sok erőt kaptam, s szerintem a regényem jól sikerült! [...] Ezt a témát a klasszikus orosz irodalomban Alekszej Konsztantyinovics Tolsztoj *Ezüstherceg* című regényében csupán érintette, de egyébként senki a mi tekintélyes klasszikus íróink közül, sem Dosztojevszkij, sem Turgenyev, sem Leszkov, sem Goncsarov nem dolgozta fel. Hogy miért? Alekszej Konsztantyinovics Tolsztoj szavaival válaszolok, akire, amikor a levéltárakban kutattam, egyszerre tört rá a szégyenérzet és a rettegés. Amennyiben hatalmas tudásának birtokában megírja az igazságot, nincs az a cenzúra, amely engedélyezte volna a könyvének a megjelenését. További érdekes momentum, hogy amikor Rettegett Iván felszámolta az opricsnyinát, ami azt jelentette, hogy – Borisz Godunovot leszámítva – annak teljes vezetését kivégeztette, a halálukat követő napon még a szó használatát is betiltotta. Vagyis fejvesztés járt az opricsnyinának még a megemlékezéséért is. Teljesítvén feladatukat tehát mintha hirtelen a semmibe tűntek volna. Ám egyáltalán nem! Éppen ellenkezőleg: az opricsnyina a kollektív tudatalattiba szorult. A pszichoanalitikusok szerint, ha a jelenséget elfojtjuk, nem írjuk le, akkor az valójában eleven marad. A kollektív emlékezetben ezért az opricsnyina bármikor feltámadhat.

Pont emiatt a hatalom vertikuma és az egész putyini rendszer erre a tudatalatti szorított rettegésre támaszkodik. Amint nálunk egy emberből bármennyire alacsony beosztású csinovnyik lesz, vagyis hivatalt kap, a tudatalattijából felszínre tör az opricsnyik, és azon nyomban másként kezd élni és viselkedni, mint a többiek.

Körülötte – ugyanúgy, mint Rettegett Iván vagy Sztálin idejében – egyfajta megszállási zóna képződik. A hatalom nálunk oroszoknál mindig is megszállóként viselkedett. Ami azt jelenti, hogy a Kreml még a saját népével szemben is minden eszközt megengedettnek tartott. Ezek az opricsnyina mai következményei. Pont ezért határozta el, hogy erről fogok írni. Másodszor pedig a Putyin-korszakban az orosz nacionalisták és állampártiak közül nagyon sokan arról kezdtek el beszélni, hogy nincs a Nyugatra és a nyugati demokráciára sem szükségünk, mivel akadályozta őket a hatalom gyakorlásában. Oroszországban amúgy is van minden, tehát lehet a Nyugattól elkülönülve és önmagunkra hagyatkozva, függetlenül élni. Ennek a nagy orosz falnak a gondolatát egyébként nem ma találták ki. És regényemben azt kíséreltem meg bemutatni, mi történik, ha ennek létrehozása mégiscsak sikerül. Egy olyan modellt alkottam, amely Oroszország lehetséges jövőjét ábrázolja. Mindezzel azt is állítom, hogy Oroszországban a 16. század óta nem változott a hatalmi rendszer. Gyakorlatilag a hatalmi piramis ugyanaz ma is, mint egykor volt, amelynek csúcán a cár, alatta az opricsnyikok, az alján pedig a lakosság található.

Jankovics Marcell:

Valamikor a hetvenes évek legvégén, az 1980-as évek elején kezdtem el gombászni. És ezt azóta folyamatosan csinálom. Sokszor fölteszik az embernek a kérdést, hogy miért nem disszidáltál? Erre Orosz István barátom és kollégám úgy reagál, hogy lehet az időben is disszidálni, hogy az ember visszatér a múlthoz, és ugye olyan világot teremt maga köré, időben, aminek nincs köze a mához. Ez is egy lehetőség. A másik meg az, hogy az ember kivonul a természetbe, tehát megpróbál valamiképpen olyan környezetet teremteni maga köré, amiben kevés az ember, kevés a politikus, kevés a rendőr, és még vadászt se nagyon lehet látni, mert azokon a helyeken, ahol az ember jár, célszerű, ha úgy válogatja meg őket, hogy ott ne lőjenek. Előfordul ugyanis gombaszezonban néha, hogy süvítenek a sörétek az ember feje körül.

Az, hogy az a két megfigyelő, aki az én vendégem volt, már mind a kettő halott, és a férfi hatvanhét évesen halt meg, ami még a magyar átlag férfieletkor alatt van, pedig kivételezett anyagi környezetben élő emberről volt szó, tehát nem éhen halt, és alkoholista sem volt! De az is egy érdekes dolog, hogy Mellocco, aki nekem régi jó barátom, akivel egy házban nőttünk föl, az apját annak az évnek a februárjában akasztották föl, amely évben az én apámat elhurcolták, tehát nagyon közel vagyunk egymáshoz, azt mondja nekem: „Nem értem, hogy ez a szomszéd miért segít nekem költözködni? Képzeld el, hogy becsöngett, és azt mondja, hogy jöttem segíteni!” Miklóskám, azért, mert ő a rádállított besúgó – mondtam neki. Egy másik emberünk azt mondja nekem: „Tudok szervezni neked egy lakást, ha félre akarsz lépni.” Tényleg fontos, hogy a rendszer-váltás jelentősége hol jelentkezett a számomra! 1983-ban kezdtem el dolgozni *Az ember tragédiáján*. 1989-ig egy vasat nem kaptam rá! 1989-ben hívott fel a főnököm, aki érezve a levegő megváltozását, adott rá pénzt. Be tudtam vele indulni, és onnantól kezdve nekem nem volt cenzúram. Tehát ez a film úgy készülhetett

el, ahogy én akartam, ahogy tudtam, ahogy képes vagyok rá. Abból a pénzből, mert ez is egy óriási cenzúra, hogy mennyi pénzt adnak rá, az is egy hatalmas cenzúra.

Amit Lucifer a paradicsomban mond, hogy „*Küzdést kívánok! Diszharmóniát!*” – az igazán érdekes! Én abba születtem bele, hogy a küzdés az élet értelme, amiről kezdetben nem tudtam, de el kellett jutnom a Tragédiáig, odáig, hogy rádöbbenjek arra, hogy te Jézus Mária, hát ez én vagyok! A tizenharmadik színben van egy nagyon fontos szál, már az űrben: *Szerelem és küzdés nélkül mit ér a lét? Hideg borzongat, Lucifer!*

'56-ban volt egy kis címerem. Én a régi magyar címert gyönyörűnek tartom, mert nincs benne vadállat. Tehát ez egy olyan szimbólumvilág, persze az egyik felét azt letámadták, hogy fasiszta, meg mit tudom én, hogy mi! De legalább akkor nem bántják, amikor a címerben van, csak amikor önállóan létezik. És ötvenhatban Pannohalmán vagyok diák. Jön oda egy különítmény, orosz és magyar hadsereg, körülveszi a pannonhalmi várat. Egy csomó karhatalmista meg orosz megszállt minket, volt házkutatás, és megtalálták a nachtkasztlimnak a fiókjában ezt a címet, de még nem semmisítették meg, csak letörték róla a műanyag gyászkarzalagot. Ez nagyon érdekes volt. Nincs meg sajnós. És elkezdtem gyűjteni magyar címereket, és ezt azóta tudom csinálni, amióta nincs az a világ, ami volt. Lehet, hogy én is tulajdonképpen hülye vagyok, hogy a szimbólumoknak ilyen nagy jelentőséget tulajdonítok, de amin el tudom magamat sírni, az fontos! Rajzilmesként nagyon sokáig nevettek meg, és egy idő után ez már idegesített – a Gusztáv-sorozatra gondolok, mert nem ez a legfontosabb emberi érzés! A megrendülés, a katarzis, az, hogy utána üveges szemmel jöjnek ki, és egy darabig ne lássam a szörnyű magyar valóságot, ha kijövök az utcára! Mert bent nézem a fekete-fehér filmeket, kint színes a világ, és bent lesz mégis színes a világ, és kint fekete-fehér! Ez is szimbólum, amiről én most beszéltem. Hogy egy fekete-fehér film ki tudott színesedni a szocializmus éveiben attól, hogy milyen volt az a világ, ahova mi kijöttünk. Hogy az '56-os események idején, hogy úgy mondjam, biztos, hogy volt napsütés és langymeleg! És mégis minden film fázós hideg didergetős kép, tehát igenis, ezek mind érzelmek, amiket hozzárakunk a valósághoz! Én nem bántam meg, hogy nem menekültem el innen, mert nekem itt a helyem!”

